

Kétnyelvűek között Németországban

Tizenöt éve Németországban élek. A családi, rokoni, ismerősi körben számos kétnyelvű gyereket volt alkalmam megfigyelni. Nem vagyok nyelvész, de pszichológusként is mindig foglalkoztatott, hogy a nyelvek milyen sokféleképpen, mennyire különböző módokon tükrözik a világot. A kétnyelvűeket figyelve főként az izgatott, hogy mi történik a nyelvekkel, ha a kezdet kezdetétől "ugyanabban az agyban laknak". A kérdés másik oldalának már több köze van a szakmámhoz: "mit szól mindehhez az agy", hogyan érti meg, hogyan dolgozza föl, hogy számára két független eszköz áll rendelkezésre ahhoz, hogy gondolatait kifejezze. És végül hogyan alakul az "anyanyelvekhez" fűződő érzelmi viszony? Szórványos és egyedi megfigyeléseim persze nem alkalmasak általánosításra és túlzott következtetések levonására. De arra igen, hogy egyes jelenségekre rácsodálkozzunk és elgondolkodjunk rajtuk.

"Normális" körülmények között az általunk használt fogalmak egyértelműek. Anyanyelve, hazája ugyanúgy jellemző egy emberre, mint apja és anyja neve. Arra, hogy ezeknek a fogalmaknak csak bizonyos feltételek teljesülése esetén van értelmük, nem szokás gondolni. Mit értünk anyán, ha a gyereket nem ugyanaz szülte, mint aki neveli? A biológiai anya és az érzelmi, "funkcionális" anya általában azonos, de mi van, ha mégsem? Akkor definiálnunk kell az anya fogalmát. Sőt, ma már a biológiai anya fogalma sem okvetlenül egyértelmű. Ki a "vérszerinti" anya, ha valaki egy másik nő megtermékenyített petesejtjét hordja ki és szüli meg?

Minél inkább fellazul, átalakul a hagyományos életforma, annál több természetesnek, egyértelműnek tűnő fogalmat kell újradefiniálnunk, bár mindig voltak emberek, akik nehezen illeszkedtek a szokásos keretek közé. Ha az az általános életforma, hogy az ember megszületik, belenő a környezetére jellemző kultúrába és ezen környezet nyelvét beszélve éli le egész életét, ez számára olyan természetes lesz, mint a levegő. Identitásába szorosan beleépül az adott közeg, az adott nyelv.

Anyanyelvünket nem úgy tanuljuk, mint egy *nyelvet*, hanem számunkra ez maga a *beszéd*. A szavak elválaszthatatlanul tapadnak hozzá a fogalmakhoz, és az ember nagyon sokáig, amíg más országokkal és nyelvekkel nem találkozik, el sem tudja képzelni, hogy másképpen is lehet "beszélni". (Jól mutatja ezt Piaget híres vizsgálata, melynek során először megmagyaráztatják az óvodáskorú gyerekekkel, hogy pl. mi az asztal. A gyerek magyarázata után a vizsgálatvezető megkérdezi: és ha az asztalt nem úgy hívnák, hogy asztal, hanem mondjuk úgy, hogy szék, akkor is asztal volna? A gyerekek szerint nem, az asztal csak akkor asztal, ha asztalnak is hívják. A jel és a jelzett dolog között nem tudnak különbséget tenni, a jel esetlegességét nem ismerik fel.)

Az életben azonban nem ritkán fordul elő, hogy egy gyerek felnövekedése során nem egy, hanem két nyelvvel áll kapcsolatban. Ilyenkor már nem egyértelmű, hogy mit tekintünk "anyanyelvnek". Azt, amit a gyerek először tanult, vagy azt, amit anyjától tanult, vagy azt, amelyiken a legjobban fejezi ki

magát ? Ez utóbbi nemcsak hogy nem biztosan esik egybe az előző kettővel, hanem idővel változhat is. Sokféle ok vezethet arra, hogy egy gyereket nem csak egy nyelven beszélő környezet vesz körül. Vannak többnyelvű vidékek, vannak vegyes házasságok és vannak, akik más országba költözve saját nyelvükön nevelik gyerekeiket.

Mint ahogy a beszéd és a gondolkodás egymással kölcsönhatásban fejlődnek, nagyon érdekes, hogy hogyan alakul ez a folyamat, ha a beszéd két egymástól független módon, kétféle nyelven történik. A két nyelven nevelt gyerekek, ha hozzátartozóik keverés nélkül, következetesen mindig saját nyelvükön beszélnek hozzájuk, akkor kezdik különválasztani a két nyelvet, amikor már nemcsak szavakat mondanak, hanem beszédük nyelvtanilag is struktúrált lesz. Teljesen természetesen nőnek bele abba, hogy különböző személyekkel nem egyféleképpen kell beszélni. Az az imponáló biztonság, ahogy a két nyelvet a szükségletnek megfelelően váltogatják, azt a benyomást kelti, hogy tökéletesen felfogják, átlátják a helyzetet. Pedig ez nem így van: a kicsi gyerek ugyanúgy nem érti, mi az, hogy egy másik nyelv, mi az, hogy több nyelven beszél az emberiség, mint ahogy a két-három éves, nyelvtanilag gyakorlatilag hibátlanul beszélő gyerek sem képes megérteni a saját maga által használt bonyolult nyelvtani szerkezeteket.

A kétnyelvű kisgyerekek is csak a számára érvényes támpontok szerint tájékozódik, a saját tapasztalatai alapján leszűrődött elv szerint váltogatja a nyelveket. Ez a legtöbb esetben tökéletes alkalmazkodást tesz lehetővé. Hogy ez az elv tulajdonképpen esetleges, többé-kevésbé önkényes, az egyedi tapasztalatok téves általánosításán alapul, csak ritkán, véletlenszerűen derül ki. Egy példa: egy hároméves gyerek úgy hitte, hogy a magyar az valamiféle családi nyelv; magyarul a családtagok, a rokonok és a közvetlen barátok beszélnek. A német a külvilág, az idegenek nyelve. Ez a vélekedés úgy derült ki, hogy a gyerek egyszer Magyarországon egy taxiban döbbenetesen felkiáltott a sofőrre bámulva: "magyarul beszél".

Egy szintén kétnyelvűen felnőtt ismerősöm mesélte, hogy ehhez hasonlóan ő is úgy hitte, a rokonai tudnak németül, a nem családtagok nem. Ez nagyrészt meg is felelt a valóságnak, de csak az anyai rokonai voltak osztrákok. Ő viszont nem értette, hogy apai nagynénje miért veszi rossz néven, ha a jelenlétében németül beszél. Egyszerűen nem hitte el neki, hogy nem érti, hiszen ő is rokon. A gyerekek azt persze pontosan tudják, hogy a hozzájuk közel álló emberekkel melyik nyelven szoktak beszélni. Rejtett elméletükre akkor derül fény, ha szokatlan helyzethez kell alkalmazkodniuk. Ilyenkor a rendkívül rugalmasnak tűnő gyerekek teljesen rigiddé, szinte minden magyarázat számára megközelíthetetlené válhatnak.

Egy holland-magyar kisgyerek pontosan tudta, hogy anyjával és anyai rokonaival hollandul, apjával és apai rokonaival magyarul kell beszélni. Hollandiában laktak, a nyarakat magyarországi nyaralójukban töltötték. A gyerek probléma nélkül váltogatta a nyelveket. Mélységesen megzavarta azonban, amikor magyarországi házukba egy német kisfiú érkezett vendégségbe.

Kitartóan, eltántoríthatatlanul beszélt hozzá magyarul, semmit sem fogott fel a magyarázatból, hogy a fiú nem magyar, nem érti a magyar beszédet. Kétségbeesetten kapaszkodott saját tudásába, miszerint valaki vagy holland, vagy magyar, és ebben a házban az idegenek magyarul beszélnek. Ő nyilván a helyszín szerint tájékozódott, és bár ez ezúttal nem vált be, nem volt képes stratégiát váltani. A vendégek még arra is megpróbálták rávenni, beszéljen hollandul, mert azt a német gyerek a két nyelv hasonlósága miatt talán megérti. A magyarázat szinte pánikba ejtette, ragaszkodott egyetlen biztonságos tudásához: ebben a házban magyarul kell beszélni. Valószínűleg neki nem is volt élménye arról, hogy kétféleképpen beszél. Ő egyszerűen csak beszélt, a helyzetnek megfelelően, és az érthetetlen német beszéd neki ugyanolyan furcsa volt, mint egy egynyelvűnek.

Ezzel függhet össze, hogy a két-három éves kétnyelvű gyerekek egyáltalán nem "produkáltathatók". Képtelenek egyik nyelvről a másikra fordítani, sőt, nem is értik, hogy mit akarnak tőlük. Egy olyan kérdéssel: "hogya mondják ezt németül", vagy "hogya mondaná ezt a nagypapa", semmit sem tudnak kezdeni, de ha üzenettel küldik a másnyelvű hozzátartozóhoz, hibátlanul fogják átadni a megfelelő nyelven. Csak éppen nem tudják, hogy mit csinálnak. A mechanizmus nem más, mint az egynyelvű gyereké, amikor beszédét a mindenkori helyzethez igazítja. Ha azt kéri tőle, hogy szóljon a nagypapának, jöjjön ebédelni, akkor megkeresi a nagypapát, és azt mondja: "gyere ebédelni". De nem lehet neki azt mondani, hogy tegye a "jöjjön" szót második személybe, és azt sem, hogy mit mondana, ha ott állna a nagypapa. Az egész nem tudatos, az adott helyzetben viszont működik.

Vagy egy másik példa: egy magyar gyerek úgy került a német óvodába, hogy még semmit sem tudott németül. Természetesen volt már tapasztalata a német külvilággal, pontosan tudta, hogy az ő beszédét ott nem értik. Az óvodában sem próbálkozott soha a magyar beszéddel, mégis, amikor az anyja érte ment, és ő titokban akart neki mondani valamit, a fülébe súgta. Az a tudás, hogy itt senki sem tud magyarul, nem volt absztrahálható a számára. Hiába tudta, hogy nem értik, erősebb volt benne az a belső parancs, hogy titkot nem kiabálunk ki.

Ahogy a gyerekek nőnek, természetesen egyre többet felfognak a többnyelvűség jelenségéből. De nagyon sokáig jóval kevesebbet, mint azt a kívülálló gondolná. Többfelől is hallottam azt a típustörténetet, hogy a kétnyelvű gyerek kedvesen felajánlja: egynyelvű ismerősét megtanítja az általa tudott másik nyelvre. Rákérdésre kiderül, ezt úgy képzei, hogy mindennek megmondja a nevét a másik nyelven. Tehát mintha csak a dolgok nevének különbözőségét érzékelné. Azt tudja, hogy mindent másképpen hívunk, de egyáltalán nem veszi észre, hogy a nyelvtani szerkezet is eltér, hiszen ő mindkét nyelvet spontán és automatikusan használja. Sőt, ő nem is használ semmit, csak beszél, és legfőljebb azt veszi észre, hogy időnként más szavakat mond, de azt, hogy ezt mennyire más módon teszi, már nem.

Feltűnő, hogy a legtöbb kétnyelvű gyereknek idősebb korában is viszonylag mennyire nehezebb esik a fordítás. Amikor már pontosan felfogják, hogy a különböző országokban különböző nyelveken beszélnek, idegen nyelvekkel is kapcsolatba kerülnek, a fordítás akkor sem megy. Mindkét nyelven képesek gondolataikat kifejezni és mások gondolatait megérteni, de ha már egy gondolat megszületett az egyik nyelven, innen mintha nem vezetne út a másikhöz. Nem tudnak elszakadni az "első nyelv" sajátosságaitól, nem tudják ezen az úton előhívni a kifejezéseket. Vagy az az élményük, hogy "nem tudják", hogy ezt vagy azt hogy mondják a másik nyelven, vagy a legvadabb tükörfordításokhoz folyamodnak, amiket spontán soha nem mondanának. Mi lehet az oka a fordítási nehézségnek? Azt hiszem, ennek egyik összetevője a nyelvek mélyreható különbözőségében rejlik. A beszéd eszköze, a nyelv valamilyen módon leképezi a valóságot. A szavak a valóság egyes elhatárolt elemeit ragadják meg. Azt hihetnénk, hogy ezek az elhatárolt valóságelemek a különböző nyelvekben megfelelnek egymásnak. De nem így van. A különböző nyelvek más logika szerint és más kritériumok alapján határolják el nyelvi egységként a valóság egy-egy szeletét. Olyan ez, mintha a valóság egy kép volna, és a nyelv, mint egy puzzle-játék, kis mozaikdarabokból állna. A mozaikdarabok egyrészt nem pontosan felelnek meg egymásnak, másrészt nem is fedik le a valóságot; a valóság sokkal gazdagabb annál, semhogy minden elemére minden nyelvben létezne precíz kifejezés.

A beszédtanulás során a végtelen és folyamatos világból elhatároljuk azokat az elemeket, amelyekre létezik szó. Aminek neve van, azt észlelni is könnyebb. Például a színárnyalatok folyamatosan mennek át egymásba, egyes színeknek mégis nevük van – ezeket a színeket könnyebben azonosítjuk, beszéd útján fel tudjuk idézni, ezzel mintegy kiemelve őket a végtelen színárnyalatok közül. Ahogy például egyszer csak divatba jött egy bizonyos lilásrózsaszín színárnyalat, új neve, a "pink" villámgyorsan elterjedt, és ezzel ez a szín ugyanolyan evidenciává vált, mint mondjuk a rózsaszín. Az ember nem gondolná, hogy a nyelvek mennyire másképp közelítik a valóságot, és beszéd közben mennyi kimondatlan konszenzussal élünk. Pl. a hőmérséklet fokozatosan változik a hidegtől a forróig. Nincs pontosan meghatározva, mégis a nyelvhasználatban gyakorlatilag egyértelmű, hogy milyen hőmérséklettől kezdve nevezünk valamit hidegnek, langyosnak, melegnek vagy forrónak. Azt hihetnénk, hogy ezek a szavak megfelelnek pl. a német "kalt", "lauwarm", "warm" és "heiß" szavaknak. De nem. Amit németül "warm"-nak neveznek, az nekünk csak "langyos", ami nekünk még "meleg", az nekik már "heiß". A kétnyelvű gyereknek a világot kétféle módon kell leképeznie. Agyában rögzülnie kell annak a hőmérsékletnek, amikor magyarul váltunk "melegről" "forróra", és annak is, amikor németben lesz a "warm"-ból "heiß". Ez valószínűleg csak ideális esetben történhet tökéletesen. Ha valakit mindkét nyelven sokoldalú, gazdag ingerek érik, akkor spontán módon mindkét nyelven birtokában lehet az adott nyelv szellemének megfelelő árnyalt kifejezőkészségnek. Ha viszont az egyik nyelv túlsúlyba kerül (és ez a tipikus

azokban az esetekben, amikor a tágabb környezet más nyelvet használ, mint a szűkebb), akkor a két nyelv a látszat ellenére mégsem fejlődik egymástól függetlenül. A nyelvek hatnak egymásra, a két nyelv szemlélete, kifejezőmódja keveredik. Ez annál erősebb, minél szűkebb körű az egyik nyelven szerzett tapasztalat. Ilyenkor ugyanis a gyerek fejlődése során sok fogalommal csak az egyik nyelven találkozik, és ki kell következtetnie, hogy ezeket a másik nyelven hogyan mondják. A "szemléleti keveredés" olyan mértékű is lehet, hogy az embernek az az érzése: miközben a gyerek magyarul beszél, tulajdonképpen "németül gondolkodik". A német és a magyar szavakat megfelelteti egymásnak, a jelentésükben csak nagyjából azonos szavakat minden esetben pontosan úgy használja, ahogyan az adott német kifejezést kellene. Érthető módon a hasonló jelentésű szavak különválasztása jelenthet leginkább nehézséget. A kétnyelvű gyerekek jellegzetes hibái vezettek arra, hogy megpróbáljam kielemezni, pontosan miben is tér el a gyerekek által tévesen azonosnak tekintett magyar és német kifejezések jelentése.

A német "Stiefel" szó jelentése például majdnem ugyanaz, mint a magyar "csizma" szóé. De csak majdnem. A német szó kritériuma, hogy a lábbeli szára a boka fölé nyúlik. A magyar "csizma" elengedhetetlen feltétele, hogy a lábbeli boka fölé nyúló része rásimuljon a lábszárra, és ne legyen fűzős, vagy ha mégis, a szabása legyen olyan, mintha nem volna fűzős. Ezeket a kritériumokat nem tudatosítjuk, hanem a szót ösztönösen ennek megfelelően használjuk. Akinek a beszédtanulás során a "Stiefel" szó segítségével az agyában elhatárolódik az a fajta lábbeli, melyre az jellemző, hogy szára a boka fölé nyúlik, az hajlani fog arra, hogy ezt az ismert fogalmat azonosítsa a "csizma" szóval, és ne vegye észre, hogy utóbbi a lábbelik egy kis részben eltérő körét határolja el, és pl. a bakancsot is csizmának fogja nevezni. Vagy a németben is létezik két ige, melyek jelentése hasonlít a magyar "hozni" és "vinni" igék jelentéséhez: a "bringen" és a "holen". Mégsem ugyanazokról a műveletekről van szó. A "hozni" azt jelenti, hogy valamit elmozdítanak a beszélő *felé*, a "vinni" majdnem ugyanez a művelet, azzal a lényeges különbséggel, hogy az elmozdítás nem történhet a beszélő irányában. A német "bringen" is valaminek vagy valakinek a szállítását jelenti, mint a magyar "vinni", csak nincs benne szerepe a mozgás irányának. A "holen" viszont kétirányú mozgással jár, elindulok valahova, és valamit visszahozok ugyanoda, ahonnan elindultam, illetve ez az elmozdulás lehet akármilyen rövid, a lényeg, hogy a végén ugyanott vagyok, mint az elején. Mindezt persze nehéz tudatosítani: a szavak "ezt jelentik, és kész". De ha valakit sokkal több tapasztalat ér az egyik nyelven, akkor az ennyire hasonló fogalmak interferálhatnak; a gyerek agyában kialakul egy fogalom egy bizonyos fajta műveletről, és mivel az ő számára ez a művelet *létezik*, ennek kifejezésére az erre emlékeztető magyar szót fogja használni. Így meg lesz győződve, hogy a "bringen" ugyanaz, mint a "vinni", illetve a "holen" ugyanaz, mint a "hozni". Ebből jön ki aztán az "igazi" magyar fülnek rendkívül idegenül hangzó mondat, hogy "vidd ide azt a széket", vagy "kihozom a zsebemből a kulcsot". A többjelentésű szavak sem egyformán több jelentésűek a különböző nyelvekben:

a német "dick" szónak pl. három jelentése van. Jelent "kövéret" és "vastagot" (a német nem tesz különbséget aközött, hogy egy élőlény hízáseredetű méretét, vagy egy tárgy méretét jelöli), sőt, "sűrűt" is. Ismertem olyan gyereket, akinek agyában a "dick" szó mint szétválaszthatatlan fogalom rögzült, a magyar "kövér" szót ennek feleltette meg, és így számára egy könyv vagy egy takaró, sőt a leves is lehetett "kövér".

Vannak jelenségek, melyeket az egyik nyelv árnyaltabban fejez ki, mint a másik. A német nyelv pl. különbséget tesz aközött, hogy az ember egy már megtörtént dolognak örül, vagy örömteli várakozással néz egy közeledő kellemes élmény elébe. Másképpen örül az ajándéknak, ha még nem kapta meg (er freut sich darauf), mintha már ki is csomagolta (er freut sich darüber). Aki németül gondolkodik, annak számára ez a két érzés eltér egymástól, nem lehet rá ugyanazt a kifejezést alkalmazni. Ezért mondja a kétnyelvű gyerek a születésnapja előestéjén, hogy nagyon örül az ajándékokra. Az ajándékoknak akkor fog örülni, ha már megkapta őket.

Természetesen a magyar nyelv, a magyar szemlélet is hat a német nyelvhasználatra. Jellegzetes, hogy a magyarul beszélni kezdő gyerekek sokáig összetévesztik az "er" és "sie" (hímnemű ill. nőnemű "ő") szavakat, mivel a beszédtanulás kezdetén a számukra az alakult ki, hogy a személy, neme "nem fontos", "nem releváns", erre nem kell figyelni. Ez egy igazi német számára teljesen érthetlenné teheti az összefüggést, mivel ők nagyon korán azt tanulják, hogy nem lehet egy emberről beszélni anélkül, hogy ne tudnánk: férfiről vagy nőről van szó.

A kétnyelvűség olyan, mint egy kísérleti helyzet, sokszor az egyik nyelv segítségével látunk bele a másik nyelven létrejött gondolkodási sajátosságokba. Egyszer egy első osztályos gyerek mesélt az iskolai számtanóráról. (Ez mindig nehéz, mivel az iskola németül zajlik, és az iskolai kifejezéseket nem lehet spontán módon magyarul elsajátítani.) A következő sajátos mondat hangzott el: "négy és három mindjárt hét", mely szó szerinti fordítása akart lenni annak, hogy "vier und drei gleich sieben". A német "gleich" szó azonban nemcsak egyenlőt jelent, hanem azt is, hogy "rögtön, mindjárt". A gyerek itt nem fordítási hibát követett el, hanem a német szót értette félre, és ez a magyar nyelv segítségével derült ki. Ő a "gleich" szót úgy értelmezte, hogy a háromból és a négyből az alatt a rövid idő alatt, mialatt ő elvégzi az összeadás műveletét, válik hét. (Az a gyanúm, hogy a kétértelmű "gleich" kifejezés miatt ez nem ritka félreértés lehet a német gyerekeknél, csak éppen más nyelv híján erre nem derül fény.)

Az a sajátosság, hogy valaki az egyik nyelven gondolkodik, és ezt mintegy a másik nyelvre lefordítva fejezi ki, félreértésekhez, irritációkhoz vezethet. Ilyenkor ugyanis legtöbbször nem durva hibákról van szó, melyeket a hallgató rögtön hibaként regisztrál, hanem inkább stílusjegyekről, melyek egészen más hatást keltenek, mint ami a beszélő szándéka. Emlékszem például egy hét-nyolc éves kislányra, aki feltűnő gyakorisággal nevezte a legkülönbözőbb dolgokat "fucsá"-nak. Arrogánsnak, intoleránsnak tűnt, nem

értettem, hogy miért kell a szokásostól való minden apró eltérést furcsaságnak minősítenie. A nyitott és barátságos kislányt azonban semmiképpen sem lehetett intoleránsnak tekinteni. Lassan rájöttem, hogy a német "komisch" szónak máshol van a küszöbértéke. A német nyelv az átlagtól való apró eltérést is "komisch"-nak nevezi, anélkül egyébként, hogy ezt negatívan értékelné. Egyszerűen csak megnevezi, hogy az illetőnek mondjuk a szokásostól kissé eltér a hajviselete. Magyarul csak az "furcsa", ha ez az eltérés nagyobb fokú.

Az egynyelvűeknek sokszor imponálnak a kétnyelvű gyerekek. Aki már kínlódott nyelvtanulással, csodálattal figyeli, ahogy a kétnyelvű gyerek nyelveit könnyedén váltogatva "folyékonyan", "perfektül", "anyanyelvi szinten" beszél mindkét nyelvét. A valóság viszont többnyire nem egészen így fest. A kétnyelvű gyerekek "nyelvi karrierje" nagyon eltérően alakulhat. Sokféle szintje lehet annak, ahogy valaki egy nyelvet képes használni. Öt-hat éves korig általában a két nyelv közel egyforma szinten fejlődhet. A nagy törést az iskolába lépés szokta jelenteni. A gyerek (német) szókinccse ugrásszerűen megnő, élményeinek jelentős része "házon kívül", a tágabb környezet nyelvén éri, és ez egybeesik azzal az életkorral, amikor a legtöbb gyerek "ugyanolyan" szeretne lenni, mint a környezete. A német nyelven átélt élményekről nehéz magyarul beszámolni, egyre inkább hiányoznak a megfelelő szavak. Sok általam ismert családban lassacskán át is tértek a német beszédre, és a magyart a magyarországi rokonokra és a vakációkra korlátozták. Ha ez a folyamat megindul, nehéz megállítani, magától inkább egyre gyorsul. Ha egy gyerek már nehezen fejezi ki magát magyarul, akkor egyre inkább kerülni fogja azokat a helyzeteket, amikor magyarul kellene beszélnie, és így tovább veszíti a nyelvtudását. Itt persze nemcsak arról van szó, hogy a nyelvtudást meg kell őrizni. A nyelvnek az egész gyerekkor folyamán fejlődnie kell, és ez az, amit nehéz biztosítani egy más nyelven beszélő környezetben. Hiába őriz meg valaki óvodás korának szókinccsét, ezzel egy felnőtt szintű társalgásban nemigen fog boldogulni, nem beszélve az írott nyelvről, amit csak aktív erőfeszítéssel lehet elsajátítani. Egyszer egy kórházban egy gyerekkora óta Németországban élő magyar orvossal akadtam össze. Az orvos örült, hogy magyar pácienssel kezelhet, mégis látható megkönnyebbülést mutatott, amikor visszatértem a német beszédre. Magyarul ugyanis mintha az a kisfiú beszélt volna, akinek nyelvi színvonalán megrekedt, amikor elhagyta Magyarországot. Ez a tudás családi, baráti körben nyilvánvalóan megfelelt, de orvoscént hiányoztak a szavak, hiányzott az adekvát fellépés, az adekvát módor.

A felnőttkornak megfelelő színvonalú nyelvtudást két nyelven sokkal nehezebb elérni, mint azt, hogy valaki óvodás korában egyforma jól tudjon két nyelven. Első közelítésben úgy tűnik, hogy a nyelvet lényegében erre a korra már elsajátítjuk, hiszen egy kisgyerek is mindent ért, mindent el tud mondani, és nem követ el nyelvtani hibákat. A nyelvtudásnak azonban az anyanyelv esetében is nagyon sok rétege, nagyon sok szintje van, amit a felnövés során folyamatosan sajátítunk el. Az egyik ilyen réteg a stílus iránti érzékenység. Minél idősebb valaki, annál egyénibb, differenciáltabb lesz a nyelvhasználata.

Ez nagyrészt tudattalan folyamatok eredménye. Az ember számtalan helyzetben, számtalan személyt hall beszélni. Automatikusan megtanulja, mik azok a kifejezések, amiket mindenki használ, megtapasztalja, hogy egyes ritkább kifejezésekkel ki és milyen helyzetben él, milyen emberek milyen módon fejezik ki magukat, nem beszélve a tanulmányok során, az olvasással, a tömegkommunikációval nyert rengeteg nyelvi tapasztalatról. Mindebből leszűrődik egy nyelvhasználat, egy beszédmodor, ami az illető személyiségének leginkább megfelel, és azt megbízható módon tükrözi is.

Ez a folyamat a kétnyelvűeknél általában nem ilyen zavartalan. (Ez a kétnyelvűségnek valószínűleg csak erre a speciális esetre vonatkozik, amikor valaki otthonában más nyelven beszél, mint tágabb környezetében – valódi kétnyelvű vidéken felnőve nyilván mindkét nyelven meg lehet szerezni az árnyalt, egyéni beszédhez szükséges sokoldalú tapasztalatot). Mivel egyik nyelvüket kevés embertől tanulják, nem tudhatnak különbséget tenni az obligát és az illetőre egyénileg jellemző szóhasználat között; nem alakulhat ki a különböző helyzetekhez illő stílusok érzékelése, és végül beszédmódjuk nem fog megfelelni saját személyiségüknek. A személyiség és a beszédmodor közötti finomabb-durvább diszkrepancia nagyon sok kétnyelvűre jellemző:

Eszembe jut például egy Franciaországban felnőtt fiatalember, aki német anyjától tökéletesen megtanult németül. Tényleg tökéletesen tudott, a németek sem hallottak beszédében semmi különöset. Csak akkor tűnt fel, hogy valami még sincs rendben, ha az ember megismerkedett a fiatalember anyjával. Teljesen egyformán beszéltek, a fiú olyan volt, mint az anyja paródiája. Kizárólag anyja beszédét tudta tükrözni, miközben franciául egyénileg, a saját maga számára kialakított stílusban beszélt. Ezt a sajátos stílust még sokkal erősebben mutatta egy nyolc-tízéves német-magyar kislány, aki magyarul roppant idegesítően gügyögött, nagyon mesterkéltnek tűnő kisgyereknyelvet használt. Enyhén nyávogó hangon beszélt, fiatal felnőtteket is néninek-bácsinak nevezett, a szavakat kicsinyítőképzővel látta el, pl. sohasem mondott húst, hanem mindig husit. Modora semmiképpen sem fejezte ki természetét. Inkább józan, hűvös lényre rögtön feltárult, mihelyt németül kinyitotta a száját. Ő nem tudta, hogy magyarul gügyög. Csak a legtöbbit a nagymamáját hallotta magyarul beszélni, akinek ilyen volt a stílusa és a hanglejtése. Egy testvérpár magyar körökben mindenhol feltűnést keltett választékos, irodalmias beszédmódjával. Ennek az volt az oka, hogy csak igényes beszédű felnőttekkel beszéltek magyarul, a gyereknyelvet, a gyerekek között szokásos stílust egyáltalán nem ismerték. Ez őket viszont inkább zavarta, és amikor sikerült kortárskapcsolatokat kialakítaniuk, boldogan vetették magukat a szlengbe, melynek során még sokáig nem igazán érzékelték, hogy milyen kifejezéseket milyen helyzetben (nem) szokás használni.

Az élet különös helyzeteket produkálhat. Egy Németországban élő lány (anyja német, apja magyar) angol nyelvű nemzetközi iskolába járt. Leginkább még németnek érezte magát, úgy érezte, németül tud a legjobban, de pl. a német szleng nem ismerte, mivel kortárskapcsolatai angol nyelven zajlottak. A német

ifjúsági nyelvvel aztán sajátos módon került kapcsolatba. Osztálytársa és barátnője, egy holland lány (aki csak hibásan tudott németül, mert bár Németországban élt, de otthon hollandul, az iskolában viszont angolul beszélt) beleszeretett egy német fiúba, akitől német szleng kifejezéseket tanult, melyeket továbbadott "német" barátnőjének.

Ellenállhatatlanul komikusnak hathat, ha valaki nem a személyiségének, illetve a helyzetnek megfelelő stílusban beszél. Egyszer Burgenland nagytekintélyű, idős tartományi miniszterelnöke nyilatkozott a magyar tévében. Az interjú magyar nyelven zajlott, mivel a politikus gyerekkorában magyar apjától magyarul is megtanult. A beszélgetés a burgenlandi–magyar gazdasági kapcsolatokról folyt, melyeket, mint a miniszterelnök megjegyezte: "még apukám generációja kezdett kiépíteni".

Ha valaki egyik nyelvét csak szűkebb környezetben beszéli, ez a nyelv könnyen lezúllhat valamiféle "gettónyelvvé". Mivel többé-kevésbé mindenki beszéli a tágabb környezet nyelvét, annak szavai, kifejezései belekeverednek a "házi" nyelvbe is, ami az ismert szűk körben nem okoz megértési nehézséget, de egy idő után ez a zsargon tiszta egynyelvű környezetben egyszerűen nem funkcionál. A kétnyelvű gyerekek kétnyelvű környezetben hajlanak a nyelvkeverésre. A szavak hol az egyik, hol a másik nyelven jutnak először eszükbe, és sokkal kényelmesebb rögtön kimondani azt, ami először a szájukra jön, és mondjuk egy tárgy német nevét mondani, magyar raggal ellátva, vagy németül nevezni meg az eszükbe jutó fogalmat, ha annak nincs pontos magyar megfelelője. Az effajta keverésnek a gyerekek tudatában vannak, amit onnan lehet tudni, hogy tiszta magyar környezetben nem csinálják, hanem esetleg akadoznak, keresik a szavakat, amíg bele nem jönnek a magyar beszédbe. A német kifejezések szó szerinti fordítását, a germanizmusokat azonban nem tudják kontrollálni; ezen csak az segít, ha sokat vannak németül nem tudó magyar környezetben. Az ő számukra ezek a kifejezések ugyanis teljesen természetesek, és minthogy ők nem idegen nyelvnek érzékelik a magyart, el sem tudják képzelni, hogy ami az ő fülüknek természetes, az hibás is lehet.

A "nyelvgettósodás" mértéke nagyon eltérő. Azokban a családokban, ahol élő a kapcsolat Magyarországgal, a gyerekek sokat járnak oda, fontos kortárskapcsolataik is vannak, esetleg megtanulnak magyarul írni-olvasni is, a magyar nyelvtudás megközelítheti a német szintjét. De a "gettónyelvet" sem tekinthetjük értéktelennek. Azt végül is mindenki maga dönti el, hogy neki mi a fontos. Ismerek egy Németországban élő háromgyerekes magyar családot, amelyre a "gettónyelv" különösen jellemző. A család otthon kizárólag a magyar nyelvet használja. A fiatal felnőttkort elért testvérek is magyarul beszélnek egymással, ami egyáltalán nem jellemző a külföldön felnőtt magyarokra. A testvérek a legtöbb családban valamikor átváltak a német nyelvre, mivel a gyerekelet (iskola, társaság) németül zajlik, és számukra könnyebb és természetesebb a német beszéd, akkor is, ha szüleikkel és más rokonaikkal minden nehézség nélkül tudnak magyarul kommunikálni. Ebben a családban viszont fennmaradt a magyar beszéd. Igaz, egy magyar kívülálló ezt nem

tekintené magyarnak. Mint említettem, sok kétnyelvű gyerek azért tér át a tágabb környezet nyelvére, mert szókinccse nem tart lépést szellemi fejlődésével. Náluk ez nem volt probléma, mert ilyenkor egyszerűen a magyar mondatba magyarul ragozva belekeverték a német kifejezést, hiszen nem volt kétséges, hogy ezt a másik is érti. Nyelvük germanizmusokkal, régen elavult szavakkal, családi kifejezésekkel volt tarkítva, amiben ők remekül érezték magukat. Ennek a sajátos, csak náluk érvényes egyvelegnek erős érzelmi töltése, különleges hangulata kifejezte és fokozta összetartozás érzésüket. Magyarországi kapcsolatainknak nem tulajdonítottak nagy jelentőséget. Más nyelveket is tanultak, jó színvonalon, a magyar nekik tényleg csak "családi nyelvnek" kellett, és ennek a funkciónak így is tökéletesen megfelelt. A "valódi" magyarokkal nem is szerettek beszélni, hiszen azok nem az ő jól ismert, meghitt nyelvüket beszélték.

A kétnyelvű gyerekek sajátos hibái valamiféle "naivitással" is magyarázhatók. Éppen azért, mert mindkét nyelvet "anyanyelvüknek" érzik, nem tartanak attól, hogy valamit hibásan, vagy nehezen érthetően mondhatnak. Ők legfőljebb csak szókinccsük korlátait érzékelik; azt, hogy közlendőjükhöz nem mindig találják meg a megfelelő szavakat. Ez a naivitás az éréssel csökken; nem egyszer az idegen nyelvek tanulása vezeti rá a gyereket arra, hogy "anyanyelveihez" is tudatosabban viszonyuljon. Egy ismerős gyereknél az idegen nyelvek tanulása érdekes közvetett hatást gyakorolt magyar tudására. Ez a gyerek kiskorában extrém példája volt annak az esetnek, amikor valaki az egyik nyelven gondolkodik, akkor is, amikor a másikon beszél. A német kifejezéseket egészen gátlástalanul szó szerint fordította magyarra. Tulajdonképpen csak az értette meg a beszédét, aki németül is tudott. Mivel környezetében mindenki tudott németül, mindig értették, hogy mit akar mondani, ezért hiányzott számára az a tapasztalat, hogy mi az, amit az "igazi" magyarok nem értenek. Ő erről nem tudott semmit, számára ezek a kifejezések léteztek, természetesnek tűntek. Ha vakációk alkalmával magyar gyerekekkel találkozott, nagyon kellemetlenül érintette, hogy nem értik, ezért kerülte is ezeket a helyzeteket. Mint a legtöbb gyerek, képtelen volt rá, hogy ha beszédét nem értik, megpróbáljon másképp fogalmazni, mivel egyáltalán nem volt fogalma arról, hogy mi okozhatja a problémát. Egyszer például meg akarta kérdezni egy gyerektől, hogy hányadikos, aki viszont a kérdést: "te melyik osztályba mész?" ("in welche Klasse gehst du?") természetesen nem értette, és felnőtt segítség nélkül egyáltalán nem tudták volna folytatni a beszélgetést. Ez a kislány, amikor komolyabban kezdett angolul tanulni, magyarul is ugrásszerűen jobban fejezte ki magát, anélkül, hogy ezt ő maga észrevette volna. Mintha rájött volna, hogy kifejezéseket nem lehet szó szerint lefordítani. Kezdte megérezni, hogy van, amit nem lehet mondani, és ami az egyik nyelven természetes, az még ettől nem használható a másikon. Fel is ébredt benne az igény, hogy magyar tudását fejlessze, és minthogy az alapjai megvoltak, felnőtt korára jól megtanult magyarul.

A nyelvtudás alakulása mellett azt is nagyon érdekes megfigyelni, hogy a kétnyelvűen felnőtt emberek érzelmileg hogyan viszonyulnak "anyanyelveikhez". A gyerekek egy része valamikor kisiskolás kora körül elutasíthatja szűkebb környezete nyelvét. Részint ebben a korban már sokkal otthonosabban használják a tágabb környezet nyelvét, a magyar fíraszthatja őket, részint ez egy nagyon "konformista" életkor: a gyerekek semmiképpen sem akarnak "mások" lenni, mint gyerekközösségük tagjai. Ez a konfliktus gyakoribb rosszul integrált családokban, ahol a gyerekek hátrányként élik meg, hogy a szülők nem tartoznak igazán a befogadó országhoz, ők maguk viszont mindenképpen oda akarnak tartozni. De kiválthatja – legalábbis átmenetileg – az is, ha az egynyelvű gyerekkörnyezet "érthetetlen halandzsázásukra" csúfolással reagál. A gyerekkori elutasítás nem jelent végleges döntést. Hallottam olyan családról, ahol a gyerek óvodás korától nem volt hajlandó szüleivel magyarul beszélni (sosem derült ki, hogy mi történt az óvodában), csak látogatóba jövő nagymamájával beszélt magyarul a legnagyobb titokban. Mégis, felnőve Magyarországra ment egyetemre. Az általam ismert gyerekek nagy része legkésőbb a serdülőkortól kezdve egyre pozitívabban viszonyult magyarságához. Volt, aki önérzetesen "kutyuléknak" nevezte magát, kifejtve, hogy unalmas lehet csak egy nyelven tudni, csak egy országban mozogni otthonosan. Egy másik gyerek kisiskolás korában megjegyezte: furcsa lehet, hogy ha valaki hazamegy az iskolából, és otthon ugyanazon a nyelven beszél tovább. Számára a nyelvváltás olyasféle életérzéssel járt, mint amikor valaki hazamegy, és utcai cipőjét kényelmes papucsra cseréli. Általában mindenki élvezte a "titoknyelvet": bármikor lehet hangosan megjegyzéseket tenni, a környezet tudomása nélkül megállapodásokat kötni.

Minthogy a magyart privát, családi körben beszéljük, ez válik az "intim nyelvvé". Egy testvérpár meg volt győződve arról, hogy a magyarok sokkal barátságosabbak, mint a németek, mivel ők minden magyarhoz úgy beszéltek, mintha a család régi ismerőse lenne (nyelvi tapasztalataik csak ebből a helyzetből táplálkoztak, hivatalos helyzetben – iskola, üzlet, orvosi rendelő stb. – nem találkoztak magyarokkal), ettől viszont mindenki el volt ragadtatva, és ugyanilyen intim módon reagált, ami a gyerekeket megerősítette alapvetően tévedésen alapuló vélekedésükben. Ez a túl intim viszony a nyelvhez néha már szinte zavaró is volt. Egyikük egyszer kifejtette, bizalmasabb dolgokról könnyebben tud németül beszélni, mert akkor tud távolságot tartani, magyarul "túl közlelről érintik" a dolgok.

Feltűnő, hogy szinte az összes általam ismert kétnyelvűnek nagyon erős érzelmi viszonya van a magyar nyelvhez. Ezen az sem változtat, hogy a legtöbben jobban tudnak a másik nyelvükön. Sőt, ez valamilyen módon még össze is függ. A magyar nyelvhez éppen azért tapadhat annyi érzelem, mert nem minden helyzetben használják. A magyart mint "privát" nyelvet csak személyes kapcsolatokban beszéljük, ezért ez a nyelv a személyességhez kötődik. Egy egynyelvű ember nem asszociálhat speciális hangulatot az anyanyelvéhez, mert

ő minden helyzetben ezt a nyelvet használja. Talán az érzi hasonlóan magát, aki falujából elkerülve meghallja valahol az otthon beszélt tájszólást.

Egy húszéves lány mesélte, hogy ha ő külföldön van, mindig felfigyel és örül, ha magyar beszédet hall, viszont teljesen hidegen hagyja, ha németekkel találkozik. Semmiképpen sem érzi magát "csak" németnek. Mindenhol, főleg Németországban tudatában van annak, hogy ő magyar is, ez az érzés csak akkor szűnik meg benne, ha Magyarországon van. Ott ugyanis azt éli át, hogy a környezet neki inkább idegen, hogy a szokásokat nem ismeri. Beszélni tud, de nem tartozik oda. Az az érzelmi kapcsolat, ami őt a magyarokhoz, a magyarsághoz fűzi, valójában nagyon szűkkörű, mondhatni privát. Az érzelmi hurokat csak az pendíti meg benne, aki ugyanúgy vagy hasonlóan beszél, hasonló mentalitású, mint az általa ismert szűk magyar kör. (Ezt a jelenséget sok más gyereknél is észleltem. Zavarja őket, ha meghitt, családi nyelvüket valaki nagyon másképp használja, mert mondjuk más vidékről származik. Kicsit úgy, mintha a jól ismert családtagok hirtelen egészen másféle ruhában, másféle gesztusokkal tünnének fel.) Ha viszont véletlenül létrejön egy ilyen találkozás, akkor az intimitás érzés nagyon nagy fokú lesz. Az említett lány Németországban összetalálkozott egy Ausztráliában felnőtt magyar fiatalemberrel. Szüleik egy időben jól ismerték egymást, de a két fiatal sohasem találkozott. Az első pillanattól kezdve rendkívül közel érezték magukat egymáshoz, és ehhez feltétlenül hozzátartozott, hogy magyarul beszéltek, pedig mind a ketten jobban tudnak angolul. A lány viszonya a magyar nyelvhez ugyanakkor nem konfliktusmentes, őt magát zavarják nyelvi hiányosságai. Távolabbi ismerősökkel könnyebb neki angolul beszélni. Angolul nagyon jól tud, mégis úgy érzi, "joga van hozzá", hogy valamit ne tudjon, valamit ne tökéletesen fejezzen ki, hiszen ez tanult, idegen nyelv a számára. A magyar viszont "anyanyelve", tehát érzése szerint a beszélgetőpartner jogosan várja el, hogy neki ne legyenek nehézségei, és kínosan érzi magát, amikor valamit mégsem úgy tud, mint egy "igazi" magyar.

A magyar nyelvhez való intenzív érzelmi viszony egyáltalán nem függ össze azzal, hogy valaki milyen színvonalon tudja a nyelvet. Ismertem egy 56-os magyaroktól származó, már Németországban született nőt. Imádott magyarul beszélni, bár feltűnően szűk szókinccsel, nagyon primitíven fejezte ki magát. "Anyanyelvéhez" való kapcsolata mégis nagyon fontos volt számára, mert bár német volt a férje, ragaszkodott hozzá, hogy a fia is megtanuljon magyarul. A gyerek aztán már magyar nyelv gyanánt egy nagyon különös képződményt beszélt. Részint ismeretlen nagyszüleitől anyja által közvetítve valami azonosíthatatlan tájszólást örökölt, részint, mivel anyja is hibásan beszélt, szinte minden mondata német tükörfordításokból állt. Egy kifogyott golyóstollra azt mondta pl.: "ez a toll nem megyen". (A németben, ha valami nem működik, vagy egy toll nem ír, azt úgy fejezik ki, hogy "es geht nicht" – szó szerint "nem megy".)

A kétnyelvűek nem igazán tudnak mit kezdeni azzal a kérdéssel, hogy mi az anyanyelvük, mi a nemzetiségük. Az ő identitásukhoz ez nem tartozik hozzá.

Nem identitászavaruk van, hanem másmilyen az identitásuk. Identitásnak azt nevezem, hogy valakinek szilárd képe van magáról, és ezzel a képpel békében él. Ehhez a képhez nem feltétlenül tartozik hozzá, hogy valaki egyértelműen besorolja magát egy nemzethez, egy anyanyelvhez.

Egy húszéves fiatalembertől, akinek anyja német, apja magyar, Németországban nőtt fel, de angol nyelvű nemzetközi iskolába járt, majd Angliába ment egyetemre, és mivel magyar apjának osztrák állampolgársága is volt, gyakorlati okokból nagykorúsága után az osztrák állampolgárság mellett döntött, tehát ettől a fiatalembertől egy magyar ismerőse megkérdezte, hogy akkor ő most micsoda, és hogy szerinte el kellene döntenie, hogy hova tartozónak érzi magát. A fiú nagyon mulatságosnak érezte a kérdést. Miért kellene neki bármit eldöntenie? Ő kiválóan érzi magát, úgy, ahogy van. Úgy érezte magát, mintha valakitől, aki új lakásba költözik, azt várnák el, hogy döntse el, melyik kerülethez vagy melyik utcához tartozónak vallja magát. Identitászavar az én tapasztalataim szerint akkor léphet fel, ha a szűkebb és a tágabb környezet által képviselt két kultúra nem egyeztethető össze, nagyon eltér egymástól. Ez jól megfigyelhető a Németországban élő törökök egy részénél. A hagyományos török szokások nagyon másféle mentalitást, nagyon másféle életmódot kívánnak, mint ami Németországban általános. Ezt a kétféle életet, kétféle értékrendet rendkívül nehéz integrálni. Ha valaki megpróbálja a török normákat követni, vagy ezt – mint gyakori – a szülei elvárják tőle, el kell szigetelődni a német környezettől. De az illető Törökországban sem lesz otthonosabb, mert az ottani mindennapokat nem ismeri, sőt, mivel a német környezet valamennyire mégis fellazítja a török hagyományokat, Törökországban is elutasítják az ún. "németországiakat". Ami kialakul, az egy török gettó Németországban, olyan nyelvkeveredéssel és normakeveredéssel, ami csupán erre a mégiscsak szűk körre érvényes.

Ez felveti a kérdést: előfordulhat-e, hogy valaki "két szék között a pad alá esik"; bár több nyelvet használ, de egyiket sem tudja tökéletesen. Ezzel a jelenséggel inkább emigránsok között találok találkozni. Ismertem például egy idős, eredetileg orosz hölgyet, aki egészen fiatalon elkerült Oroszországból, majd hosszú időt töltött német és angol nyelvterületen, és a végén Olaszországban kötött ki. Az orosz, német, angol és olasz ismerősök egybehangzóan állították, hogy nyelvüket nagyon rosszul beszélte. Természetesen nem arról van szó, hogy az illető elvesztette volna azt a képességét, hogy gondolatait kifejezze. Az ő agyában nyilván egy sajátos egyveleg működött, és gondolkodása ezen az egyvelegen alapult. A nehézséget csak az okozza, hogy a beszéd társas művelet. Akkor működik, ha a partner ugyanazt érti, amit a beszélő ki akar fejezni. A nyelvkeverés, a gettósodás viszont lassan lerontja a nyelvközösség tagjaival való kommunikálás lehetőségét, és ennek messzeható pszichés következményei lehetnek.

Érdekes az a kérdés is, hogy a többnyelvűeknél mitől függhet a nyelvtudások színvonala. Óriásiak ugyanis az egyéni különbségek. Bizonyára számítanak a körülmények, a motiváció, a belefektetett energia, de azt hiszem, a

nyelvtelenségnek is kiemelt a jelentősége. Vannak pl. emigránsok, akik riasztóan gyorsan veszítik el anyanyelvi tudásukat, de ez semmiképpen sem annak a jele, hogy most már a befogadó ország nyelvét tudnák "anyanyelvi szinten". A tapasztalat szerint ez éppen fordítva működik: az az emigráns, aki feltűnően rosszul tud magyarul, általában új nyelvét is gyatrán beszéli. A nyelvileg igényes embereknek viszont több esélyük van arra, hogy anyanyelvüket megőrizve új nyelven is magas színvonalra jussanak.

A kétnyelvűen felnőtt gyerekeknél a tehetség mellett még egy tényező tűnik nagyon fontosnak. A nyelvérzéknek biztosan árt, ha a gyerek sok hibás beszédet hall. A nyelvérzék, tehát hogy az ember egész egyszerűen "tudja, érzi", hogy valamit hogy kell mondani, az azon a sokszoros tapasztalaton alapul, hogy az ember az adott kifejezést rengetegszer hallja "jó", és gyakorlatilag soha "hibásan". Ha valaki a környezetében hol ilyen, hol olyan hibákat hall, az olyan, mintha ingatag talajra építenének házat – a gyerekekben valami olyasmi rögzül, hogy mindegy, hogy az ember pontosan hogyan beszél, és ez az attitűd mind a két nyelvre kiterjedhet.

A harmonikus személyiségfejlődéshez szükség van arra, hogy valaki hozzátartozhasson az általa lakott ország életéhez, és ott ne érezze kirekesztettnek magát. Ha ez a feltétel adott, akkor egy másik nyelvvel és az azzal kapcsolatos kultúrával való eleven kapcsolat kifejezetten gazdagító hatású lehet. A természetes módon adott kétféle viszonyítási rendszer a gondolkodást rugalmasabbá teheti, és növelheti a különbözőségek iránti toleranciaszintet. Aki kétféle szokásrendszert ismer, annak számára egyik sem lesz "magától értetődő". Hiszen nagyon korán tapasztalja, hogy még egy egyszerű "köszönöm" is pont az ellenkezőjét jelentheti két országban. (Ha valaki Németországban a kínálásra udvarias köszönömöt ("danke") mond, az elutasítást jelent – köszöni, nem kéri – és a kínáló máris viszi tovább a tálat.) Aki viszont szilárd, egyértelmű szokásokkal nő fel, az esetleg nem is veszi észre, hogy "szokásokról" van szó: azt hiheti, hogy az maga a megváltozhatatlan realitás. Ha pl. valaki mindig azt tapasztalta, hogy délben van az ebéd, annak az ebédidő ugyanolyan objektív realitás lehet, mint a nappal vagy az éjszaka. De ha kisgyerekkorától látja, hogy máshol, pl. az angoloknál, az a szokás, hogy a főétkezést hat óra körül fogyasztja a család, az nem csupán két szokás között tud választani. Az az étkezési időt egyszerűen szokásnak tekinti, és a maga számára úgy választja meg, ahogy neki előnyös. A kétnyelvűek általában viszonylagosabbnak látják a szokásokat. A két nyelvet, a két országot összehasonlítva a dolgok sokkal kevésbé tűnnek "természetesnek", hozzászoknak a különbözőség, az eltérések létezéséhez. Legyen ez akár olyan mulatságos apróság, mint az, hogy a német iskolában egy ujjat, a magyarban két ujjat felnyújtva kell jelentkezni.

Aki ezeket a különbségeket folyamatosan tapasztalja, az a sajátját (melyiket is?) nem egyedül üdvöztetőnek, hanem csak az egyik lehetséges változatnak fogja tekinteni, és nyitottabb lesz az újabb változatok iránt is. Igaz, a túlzott hagyományörzésnek nem kedvez ez az életforma, de tapasztalataim

szerint az így felnőtt gyerekeknek erre nincs is igényük. Lazább, mozgékonyabb körben érzik jobban magukat, s a nagyon hagyományőrző németektől ugyanúgy idegenkednek, mint a nagyon hagyományőrző magyaroktól. Nekik inkább az a természetes, hogy a két nyelv, a két kultúra között mozogva, más kultúrákat is megismerve kialakítsanak egy számukra egyénileg leginkább elfogadható életformát. Kétnyelvűen felnőtt ismerőseimnél azt tapasztalom, hogy feltűnően gyakran kötnek ismeretséget külföldiekkel, szívesen utaznak, és érdeklődnek más országok élete iránt is. Sokkal otthonosabban mozognak a világban, mint az egynyelvűek és egykultúrájúak. Őszintén szólva irigylem őket.

Megjelent: *Fordulópont*, 10 szám, 2000/4